

ДРАМАТИЗМ ДУХУ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Жадько В.А. (м. Запоріжжя)

Анотації

У статті визначаються основні напрямки, в координатах яких проявляється інтелігенція як об'єктивний дух світобудови, втілений у ментальні характеристики представників української гуманітарної еліти.

The article defines main directions, which make coordinates for intelligence as objective spirit of worldbuilding, embodied in mental characteristics of representatives of Ukrainian humanitarian elite.

Ключові слова

ДРАМАТИЗМ, ДУХ, ІНТЕЛІГЕНЦІЯ, УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ

Вступ

Українські вчені, філософи, письменники в усі часи плідно розвивали ідею всебічного духовно-практичного розвитку людини як особистості. В такому статусі вона може бути в тому разі, коли їй буде властива *інтелігенція як духовно-субстанційний субстрат об'єктивного розуму*. Саме так її розуміли видатні мислителі минулого і саме такою, як видається, вона функціонує у тих людей, яких ми називаємо українськими інтелігентами. Є всі підстави вважати, що феномен інтелігенції властивий представникам українського народу, перейнятими його драматичною історичною долею. Звідси також властивий їм душевний драматизм, іноді розпач, сум і туга за його *не щасливу, а нещасливу* долю, трагедія „загубленої української людини”, як писав М.Шлемкевич. Українських інтелектуалів-інтелігентів в умовах радянського світоглядно-методологічного тоталітаризму й монополізму „спасала” долученість до європейської філософії, яка й визначала властивий їм дух свободомислення і свободи мислення. На жаль, він не зовсім адекватно діє в умовах державної незалежності України. Причина, очевидно, в тому, що діє об'єктивний дух історичної ментальності українця, вироблений за тисячоліття бездержавності. Це вкрай важливий чинник, адже, згідно Аристотеля, якого в Європі величають **Філософом**, лише в державі людина як політична (в сенсі громадська, соціальна) істота знаходить своє повне завершення, будучи без неї або Богом, або ж морально нерозвиненою істотою – твариною.

Мета статті:

- виявити основні напрямки прояву „інтелігенції” в умовах українського суспільства; - проаналізувати властивий їй драматизм,

що суттєво визначає долю інтелігенції в якості соціального прошарку суспільства.

Обговорення проблеми

Драматизм духу української інтелігенції й українського інтелігента можна описати в наступних опозиціях.

1. Драматизм земного й космічного. В його основі глибинне розуміння природно-соціальної сутності людини. Природність – це прояв органічно властивих кожній людині суб'єктивно-психофізіологічних устремлінь, що є в своїй основі духовними. Це виносить їх за межі власного тіла в простір тих об'єктів і об'єктивних процесів, які задовольняють його потреби. Тобто, психофізіологія об'єктивно соціалізує людину, трансформуючи світовідчуття в світосприймання. Звідси міфо-поетична сакралізація спочатку найближчого природного довкілля, а потім і неосяжного Неба, перенесення предметно насиченої краси рідної природи на красу безкрайнього Неба, що є світом і світлом всього суцього, хоча й представленого лише Сонцем, Місяцем і зірками. Звідси ж постійна *тяга* до небесних обширів думки і дії, з одного боку, й така ж *туга* за покинутою рідною землею, рідним краєм, ненькою Україною. Звідси парадоксальний феномен українства: воно проявляється субстанційно, потужно, активно поза межами рідної землі, в еміграції.

2. Драматизм індивідуально-народного й індивідуально-загальнолюдського. В його основі природно-соціальна сутність мови, оскільки вона з'єднує індивідів за логікою послідовності: міжособистісне спілкування з приводу спільної взаємодії з близьким і рідним природним довкіллям створює певне народне су-спільство. Вихід за його межі, який завжди здійснюють люди з вродженим почуттям неба, вражає *мовними* відмінностями, *зумовленими(!)* особливостями органічно-природного життя інших народів-суспільств. На природно-етнічному, підсвідомому рівні враження може спричинити і переважно спричиняє реакцію за схемою „свої – чужі”. На рівні, визначеному почуттям небесно-духовної сутності людини, тваринна *реакція* перетворюється на *акцію* духовно-пізнавальну, яка знімає опозицію „свої – чужі” на „свої – різні інші”, з'єднані як родові істоти. Звідси фактична відсутність в духові української інтелігенції власне етнічного начала; він переважно вбачає родове, загальне, об'єктивне в будь-якому видовому, окремому, суб'єктивному як особливому. Український варіант інтелігенції не розрізняє за видовими ознаками, що досить часто сприймається або як прояв національної народної байдужості, або як бажання протиставити себе як інтелігента етнічно обмеженим індивідам чи народній спільноті загалом. У цьому трагізм щирої української інтелігенції як певного соціального прошарку суспільства. Світ і світло загально-родового не збігається зі світом і напівтемрявою індивідуально-видової діяльності. Відрив останньої від етно-видових меж буття, здійснюваний духовно-

Драматизм духу української інтелігенції

пізнавальним способом життя, не є розрив з першоджерелами. Навпаки, це єдино істинний шлях вкорінення в загально-родовому як вихідному народо- і світотворчому началі, це входження в нього як у єдину, спільну для всіх людей, основу. Оскільки такий спосіб життя не є легкодоступним для переважної більшості людей різних народів, майже для всіх існує проблема „інтелігенція і народ”. Не завжди правда на боці народу (народонаселення), але неправда ніколи не може характеризувати людину як інтелігента. Знаючи правду, тобто специфіку народної свідомості, потрібно обирати адекватний шлях до неї. Він буде патріотичним/народним тоді, коли крок за кроком буде піднімати її на рівень *збереженої особливої всезагальності*. В часі це тривалий шлях, тому більше сподівань на досягнення мети саме на об'єктивно-історичний духовний статус інтелігенції, на цілеспрямовану систему освіти, а не на інтелігенцію як мінливу й часто зрадливу соціальну структуру.

3. Драматизм суб'єктивно-сердечного й об'єктивно-раціонального. Наведені вище міркування спричиняють зміст душевної драми, в основі якої взаємодія чуттєво-сердечних і розумно-головних складових свідомості української людини. З одного боку, „дай серцю волю – заведе в неволю”, з іншого, „правда – добре, а щастя – краще”. Неволя, що йде від серця, це неволя від непрогнозованості суб'єктивних прагнень: будучи визначені й покликані до життя силою певних пристрастей, афектів, вони досить рідко дають очікуваний ефективний результат. Правда розумних істин, даючи задоволення своєю об'єктивністю, постійно наштовхується на сердечну протидію як самого її відкривача, так і передавача, адже пізнавальний процес, по-перше, нескінченний, по-друге, передача його результатів іншим не обов'язково, взагалі – досить рідко, робить їх душевно й духовно іншими, кращими, оскільки, по-третє, пізнавальний процес потребує автономних індивідуальних дій. Розрив між рівнем знань і способом дій, властивий кожній людині, значно більшою мірою проявляється в тих, чиї знання не є авторськими, суб'єктивними, а запозиченими, взятими тимчасово у сферу власної пам'яті „до відома”, а не самоздійснення. Ось чому в історії людства маємо дію невпорядкованої стихії суб'єктивності й суб'єктивізму, хоча розумний спосіб поведінки давно відомий. Людям, які знають об'єктивний дух інтелігенції, значно складніше жити: живучи розумно, вони, на думку простого люду, ставлять себе над ним; живучи як народ, вони невдоволені ні собою, як і народ невдоволений їхнім способом життя. Відносно освічених українських інтелігентів це настільки очевидно, що вустами Т.Шевченка вони згодні сказати, що живуть „на нашій не своїй землі”. Патріотизм української духовної інтелігенції дорівнює духові історичних народів, до яких Гегель відніс іудейський, греко-римський і німецький, тому його носіїв нищили і Польща, і Росія, і СРСР з їх імперськими

амбіціями. Але найбільшою трагедією є те, що етнічно „свої” рідко коли мали до них патріотичні почуття як до своїх провідників. Це справді трагічна ситуація, адже, як справедливо відзначає С.Пролеєв, „праця національного творення не є власне родовою дією, а відбувається через дію кожного – кожної людської особистості, яка належить до нації... Онтологічний вибір, в якому конституюється нація, неможливий як вибір спільноти; він не буде дійовим та історично результативним, якщо не здійсниться як вибір кожного” [4]. Між тим процес трансформації *суб’єктивно-сердечного* в *об’єктивно-раціональне* як *суб’єктно-самодіяльне* в Україні здійснюється досить повільно. Пересічний українець воліє бути „рівним у рівності” з носієм інтелігенції та інтелігентності, не будучи рівним йому, тому що або не знає, або не розуміє максими Г.Сковороди про „рівну для всіх нерівність”.

4. Драматизм життєрадісного й сумного. В його основі цілісність об’єктивної інтелігенції загалом, української особливо. Антеїзм і космізм світовідчування й світорозуміння безпосередньо проявлявся в сердечному сприйнятті їх істин. Такий світогляд органічно поєднує в собі емпіричне й умоглядне як душевно здобуте, як повсякчасна душевна наповненість індивідуалізованим загальним, що допускає мінімум абстрагування й формалізації. Коли є така гармонія, серце радіє, душа співає, веселиться; якщо ж є перевищення мінімуму, а міра цього занадто індивідуалізована й суб’єктивна, серце сумує, душа плаче, дух гнітить туга й журба. Ідеал Г.Сковороди про „споріднену працю” вражає своєю щирою безпосередньою правдивістю. Але його розуміння, різне для різних людей, призводить до розрізнення поміж ними. Щоб цього не було, міра абстрагування від специфічних особливостей індивідуальної суб’єктивності повинна постійно збільшуватись. Це ускладнює процес гармонізації народу, суспільства, яке то веселиться, то плаче. Як у поезії О.Олеся: „Сміються, плачуть солов’ї, і б’ють піснями в груди..”.

5. Драматизм україномовності й іншомовності. Мабуть, головний критерій, на якому перевіряється народність української інтелігенції в значенні соціальної структури суспільства. Інтелігенція як об’єктивно-історичний дух народу, звичайно, значною мірою наднаціональна, загальнолюдська. Пізнана в його внутрішній логіці, вона є проявом загальносвітового розумного начала, розгорнутого певним народом. У такому статусі вона ніщо інше, як понятійно-категоріальний інструмент мислення. На користь цього те, що загальнолюдська мудрість, загальнолюдський об’єктивний дух „промовляв” до нащадків упродовж тисячоліть „мертвою”, тобто не вживаною жодним народом мовою. Така мова виконувала функцію не „голосу народної душі”, а функцію „образу об’єктивного духу”. З наукової точки зору це правильно. Але він втратив душевність, душу, не „грів” її своїми одкровеннями. Тому в добу Нової історії народи

Драматизм духу української інтелігенції

повернулись до розуміння того, що змістовно об'єктивний дух має розумні народні форми у вигляді мов різних народів. Отже, народні мови були реабілітовані в статусі рідного мовомислення. Цьому сприяло те, що дух загального, інтелігенція як об'єктивний розум світобудови проявляє себе через універсальні в своєму розмаїтті особливим чином індивідуалізовані форми предметно-речового буття, позначені також універсальними лексико-семантичними формами, властивими різним мовам. Саме це спричинило духовний злет європейських народів, оживило їх дух душевністю багатомовності, починаючи з різномовності, покликало до життя дух свободи як дух республіканізму, сформувало почуття патріотизму як суб'єктне й водночас цілераціональне суб'єктивне в усій його лексико-смісловій цілісності. На такому тлі з'явилась відома максима інтелігенції: ідеї, оволодівши свідомістю мас, стають матеріальною силою. І народні маси в Європі, залучившись через рідні мови до „вершинних глибин” духовної інтелігенції об'єктивного розуму, будучи до цього „вірнопідданими” монархів, стали суб'єктами народотворення й державотворення. Всього цього в тому вигляді, як це відбувалось в Європі, український дух не пройшов. Навпаки, в добу Нової історії почалась доба його закріпачення засобом всіляких обмежень і заборон рідної для нього мови. Вона переслідувалась і нищилась настільки цілеспрямовано, послідовно, жорстоко як царизмом, так і комуно-шовінізмом, що україномовність стала небезпечною для фізичного існування свідомих суті інтелігенції українців. Звідси драматизм свідомості письменників, поетів, філософів, вчених. Деякі з них відверто зрікались своєї українськості, деякі приховували її за російськомовністю, інші ставали на шлях відвертої зневаги до рідного народу. Тих, хто повірив більшовикам у щирість їх намірів щодо політики „коренізації”, національного відродження, брутально обманули: виявлені патріоти були фізично й морально знищені. Вже в незалежній Україні українська інтелігенція, свідомо онтологічного та гносеологічного значення мови для продуктивного розвитку будь-якого народу й держави, постійно перебуває в стані очікування її знищення з боку політичних невігласів. Їм невідомо, що видатний мовознавець О.Потєбня, посилаючись на К.Аксакова, погоджується з його думкою: „Саме роздрібнення мови з точки зору історії мови не може бути назване падінням: воно не згубне, а корисне, тому що, не позбавляючи можливості взаємного розуміння, дає різнобічність загальнолюдській думці” [3]. Як і думка Гегеля: „Мова – це музична стихія, стихія проникливості, що зникає в перекладах, це тонкий аромат, завдяки якому можна насолоджуватися симпатією душі і без якого твір все одно, що випаруваний рейнвейн” [1]. Недоліки „освічення” народного духу засобами залучення до перекладеної світової мудрості в тому, що, по-перше, втрачається музика і поезія мови народу-духівника, по-друге, передається зміст, абстрагований

від специфічних особливостей цілісності народної душі, по-третє, духовне збагачення супроводжується формуванням спокуси привласнити дух інших народів і забути дух власного народу; по-четверте, визріває лукава думка про необхідність і можливість створення єдиної „общепонятної” загальнолюдської мови, тобто підсилюється, хоча цього не бажають „псевдолюби”, душевна й духовна лінь.

6. Драматизм державності й бездержавності. В його основі фактично вроджений українцям дух не завжди продуктивної суперечливості в стосунках між собою, зумовлений, висловлюючись філософською мовою, сенсуалістичною свідомістю в її суб'єктивно-ідеалістичному варіанті, що, як відомо, тяжіє до соліпсизму. В політико-суспільному значенні – до отаманізму й гетьманізму. Часто індивідуалістичну свідомість українця трактують як його схильність до демократичної форми суспільства. Я не проти такої версії. Але не слід забувати, що демократія, по-перше, форма державного устрою, по-друге, спосіб соціалізації людини, по-третє, засіб стримування й облагородження природного егоцентризму людини, по-четверте, вона не означає як влади більшості над меншістю, так і навпаки, тим більше однієї людини над спільнотою: все це перетворює її на диктатуру – більшості, меншості, окремої особи. Соціальна сутність людини, схильної до суб'єктивно-ідеалістичної мотивації суспільної поведінки, значною мірою обмежена внутрішніми душевними переживаннями, тому її дії фактично асоціальні, егоцентричні. Їй здається, що її горе невимовне, вселенське, (у відомій популярній пісні стверджується: „Шире вселенной горе моє”) таке, якому ніщо й ніхто не може зарадити. Отже, якщо її не чують, вона також не бажає нікого чути, Або ж вона чує доти, доки їй здається, що є якась розрада в діяльності певних соціальних інститутів, насамперед, держави. Це формує досить суперечливе ставлення до останньої: з одного боку, вона потрібна, особливо в досить жорсткому, захисному для начебто постійно обманутих і обділених людей, варіанті, з іншого, саме такий варіант посягає на її суб'єктивну й суб'єкту недоторканну вдачу, обмежувати яку вона не бажає. Звідси душевні й духовні шарахання від сприйняття самої ідеї сильної монархічної влади до бажання утвердити демократію, яка досить швидко постає як охлократія або анархія, що також нікого не задовольняє. Цим, очевидно, можна пояснити той факт, що українська державність в усіх її трьох попередніх спробах – Київська Русь, козацька республіка та Українська Народна Республіка – не були вдалими. До того ж і не були власне українськими: спочатку княжили варяги; потім свідомо обрали патронат російського царя як немовби православного богоподібного монарха; в останній спробі чубились поміж собою, внаслідок чого утвердилась псевдодержавність на позанаціональній радянській основі. Діє відомий народний український принцип: „Хоч і Драматизм духу української інтелігенції

гірше, аби інше". Що стосується українських інтелігентів, то вони, як глибокі інтелектуали і носії об'єктивної субстанціальної духовної інтелігенції як квінтесенції світобудови, також не є суб'єктами активного державотворення. Як люди з народу, вони не проти держави, хоча більше говорять про неї в концептуально-рефлексивному, теоретико-схоластичному розмірковуванні. Вони фахівці з „розбудови”, а не „побудови”. Внаслідок цього держава – вже сучасна, новітня – впродовж 19-ти років існує в перманентному стані пошуку фундаментальних засад її укріплення, але постійно на межі загрози втрати суверенітету взагалі. Д.Донцов, аналізуючи загальні типи психічної вдачі, української зокрема, обрав для відповідного розділу епіграф із Г.Сковороди: „Хочеш царем бути? Май серце царське”[2]. Між тим філософія серця часто подається в простонародному суб'єктивно-розпачливому, а не суб'єктному вбранні. Говорячи про переважання в українській демократичній верстві психологічного типу остійця, Д.Донцов подає такі його ознаки: „Коли остієць має якусь тенденцію, напрям, устремління, то є нею **безтенденційність**, безнапрямість.. Героєм їх є людина „без готового гасла”, яка не стає „в позу бойовика” за певну окреслену ідею. Симпатією остійця користають люди між двох крісел, оті „нетопирі” Сковороди, ні теплі ні студені. ..Це все прикмети не володарської, а підданої вдачі смерда...В громадському і політичному житті одинока мрія остійця – державна допомога. Устремління остійця в **суспільнім житті** – понизити все, що пнеться догори, що виступає з рядів, робити отарою, чередою. ...Остійці – демократи, бо самі не вистають над пересіченістю...Найвища мета остійця – осягнення особистого й родинного добробуту. В критичні епохи – остійці є чинником розкладковим і непевним” [2]. Звичайно, не можна погоджуватися з геть усіма наведеними характеристиками, оскільки вони властиві людям різних народів і націй. Але знати їх потрібно для того, щоб, *вразившись* від них, *не образитись*, а дослідити, якою мірою зазначені, як і багато інших рис народного характеру, включно з провідною верствою суспільства, визначають ментальність сучасного українського суспільства. Адже засоби для цього об'єктивно існують: це, насамперед, широка мережа соціологічних дослідницьких центрів, а також інститутів, які вивчають етнопсихологію, етносоціологію, етнопсихолінгвістику, етнопсихофізіологію, врешті, громадську думку, яка, що також давно відомо, править світом.

Висновки

1. У свій час (майже п'ять століть тому) М.Лютер буквально за три десятиліття своєї активної просвітницької діяльності сформував цивілізовану німецьку націю. Німецький народ, з одного боку, залишився вірним католицизму, оскільки ця форма християнства апелює до вселенських вимірів свідомості як окремого індивіда, так і народу в цілому; з іншого, він став лютеранським народом, оскільки

реформатор розбудив у ньому почуття власної самоідентичності, самоповаги. 2. Український народ, на жаль, самоідентифікується з великою натугою і неймовірними складнощами. Причина – надмірний індивідуалізм, небажання визнати за своїми співвітчизниками пророків, які, по-перше, щиро вболівають за його долю, по-друге, готові обрати жертвний спосіб життя заради її покращення. Адже можливостей для просвітлення свідомості „остійців” нині набагато порядків більше, ніж це було за доби Лютера.

Перспективи подальших наукових досліджень:

Наукові дослідження в сфері суспільно-гуманітарних процесів доти будуть безплідними, доки соціально-філософська громадськість не перейде від загальнотеоретичних положень, істинних у своїй логічній та ретроспективно-історичній вивіреності й виваженості, до активного втручання в буденно-емпіричну свідомість, яка має безпосередній мотиваційно-поведінковий статус. Нам бракує інтегрального знання про інтелігенцію як іманентний дух українського суспільства, українського народу, отриманого засобами диференційного обчислення не одних лише психотипів, а буквально всіх індивідів. Лише в такому разі властивий українцям дух індивідуалізму проявить себе як дух соціетальний, державотворчий, культуротворчий, який з'єднає суспільство на основі цілісної єдності різноманітного, а не регіональної сукупності. Щоб кожна людина жила „в своїй хаті”, щоб у неї була „своя правда, і сила, і воля”, вона має впізнавати себе в своїй країні. Інтелігенція як носій інтелектуальних знань про буття суцього і про суще буття просто зобов'язана полюбити народ не як об'єкт свого власного пізнання, а як суб'єкт впізнавального споглядання. Пересічна людина не витримує „мук мислення” (Гегель), тому досліджувати суспільство потрібно за методологічною вимогою позитивної соціології: „Знати, щоб передбачити, передбачити, щоб уникнути”.

Джерела

1. Гегель Г. Работы разных лет. В 2-х т. – М., Мысль, 1970. – Т. 1. – С. 404.
2. Донцов Дм. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. – С. 218.
3. Потебня А.А. Слово и миф. – М., Политиздат, 1989. – С. 23.
4. Пролєєв С. Національне буття: тотальність культури та альтернатива побуту // Філософська думка. – 2002. - № 6. – С. 138.

Стаття надійшла 06.03.10 р.